Scientific journal of the Fergana State University

Volume 1 *Scientific journal of the Fergana State University № 2/2018*

Article 28

6-12-2018

The newspapers "Turkiston" and "Kizil Bayrok" as a source of the history of the armed movement against the Soviet power in Fergana

N. KHAMAEV
Fergana state university, Ferghana, str,Murabbiylar 19, fdujournal@fdu.uz

Follow this and additional works at: https://uzjournals.edu.uz/fdu

Part of the History Commons

Recommended Citation

KHAMAEV, N. (2018) "The newspapers "Turkiston" and "Kizil Bayrok" as a source of the history of the armed movement against the Soviet power in Fergana," *Scientific journal of the Fergana State University*: Vol. 1 , Article 28.
DOI: 93/99 (093) + 930,1 (09) + 002.5
Available at: https://uzjournals.edu.uz/fdu/vol1/iss2/28

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Scientific journal of the Fergana State University by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact sh.erkinov@edu.uz.

УДК: 93/99 (093) + 930,1 (09) + 002.5

"ТУРКИСТОН" ВА "ҚИЗИЛ БАЙРОҚ" ГАЗЕТАЛАРИ ФАРҒОНАДА ШЎРО ТУЗУМИГА ҚАРШИ ҚУРОЛЛИ ҲАРАКАТ ТАРИХИГА ОИД МАНБА СИФАТИДА
ГАЗЕТЫ «ТУРКИСТОН» И «КИЗИЛ БАЙРОК» КАК ИСТОЧНИК ИСТОРИИ ВООРУЖЕННОГО ДВИЖЕНИЯ ПРОТИВ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В ФЕРГАНЕ
THE NEWSPAPERS "TURKISTON" AND "KIZIL BAYROK" AS A SOURCE OF THE HISTORY OF THE ARMED MOVEMENT AGAINST THE SOVIET POWER IN FERGANA

Н.Ҳамаев

Аннотация

Мақолада "Туркистон" ва "Қизил байроқ" газеталарининг Фарғонада XX асрнинг 20-30-йилларида шўро тузумимига қарши кўтарилган қуролли ҳаракат тарихига оид манба сифатидаги аҳамияти кўриб чиқилади.

Аннотация

В статье рассматривается значение газет «Туркистон» и «Кизил байрок» как источник истории вооруженного движения против советского режима в Фергане в 20-30-х годах XX века.

Annotation

In the article the newspapers "Turkiston" and "Qizil Bayroq" as an important source on the history of the armed movement against the Soviet regime in the 20-30s of the XX century in Ferghana are considered.

Калит сўз ва иборалар: *Фарғона водийси, "босмачилик", даврий матбуот, қўрбоши, тарихшунослик, манбашунослик, манба, тарихий манба, "Красная Фергана", "Туркистон"*

Ключевые слова и выражения: *Ферганская долина, "басмачество", периодическая печать, курбаши, историография, источниковедение, источник, исторический источник, "Туркистон"*

Keywords and expressions: *Fergana valley, "basmachies movement", periodical press, kurbashi, historiography, source study, source, historical source, "Krasnaya Ferghana", "Turkiston".*

Юртимиз миллий мустақилликни қўлга киритгандан кейин тарихимизни ҳаққоний, холисона ёритиш, унинг номаълум саҳифаларини тўғри талқин қилиб, кенг ўқувчилар оммасига етказиш имкони туғилди. Истиқлол йилларида "тарих фани ўзининг қонуний вазифасини бажара бошлади..., тарихнинг миллат учун руҳий озуқа эканлиги, ҳаққоний тарихни тиклаш зарурати давлат сиёсати даражасига" кўтарилди [1]. Тарихни бирламчи манбалар асосида яратиш, уни холисона талқин этиш, баҳс ва мунозаралар асосида тарихий ҳақиқатни тиклаш долзарб вазифа этиб белгиланди [2]. Тарихчи олимларнинг ўтган йиллар давомида олиб борган тадқиқотлари натижасида юртимиз мустақиллиги учун курашган, бу йўлда ўз жонини фидо қилган боболаримизнинг кечмиши, фаолияти ва тақдири ўрганилди. Хусусан, совет тарихшунослигида "босмачилик" деб аталган истиқлолчилик ҳаракатининг вужудга келиши, ривожланиши, ниҳоясига етиши, ўлкадаги қўрбошилар фаолиятини тадқиқ этиш борасида ҳам катта ишлар амалга оширилди. Хусусан, Фарғонадаги совет режимига қарши қуролли ҳаракат тарихи собиқ иттифоқ даврида жуда кўп ўрганилган мавзулардан бири эди. Лекин совет даврида ҳукмрон бўлган коммунистик мафкура туфайли, бу қуролли кураш бир тўда одамларнинг аксилинқилобий ҳаракати ёки "босмачилик" деб баҳоланган ва бир томонлама ўрганилган тарихий муаммо мустақил Ўзбекистон тарихшунослигида ҳам долзарб масала сифатида ўрганилмоқда. Бу борада ўтказилган тадқиқотларнинг аксарияти архив ҳужжатлари, эсдаликлар ва собиқ шўролар даврида яратилган адабиётларни танқидий руҳда тадқиқ этиш асосида яратилган илмий ишлар ҳисобланади [3].

Ушбу кураш тарихини турли илмий адабиёт, манба ва архив ҳужжатлари билан бир қаторда вақтли матбуот материаллари асосида ўрганиш ҳам муҳимдир. Олиб борилган изланишлар шуни кўрсатдики, ўша давр вақтли матбуоти саҳифаларида Фарғонадаги шўро тузумига қарши қуролли ҳаракат тарихига доир кўп материаллар чоп этилган. Уларнинг ичида Фарғонада бу ҳаракатнинг вужудга келиши ва ривожланиб бориши билан боғлиқ бўлганлари аксариятни ташкил этади.

Н.Ҳамаев – ФарДУ тарих кафедраси катта ўқитувчиси

ТАРИХ

Совет даври матбуоти ҳам мазкур ҳаракатни мунтазам равишда ёритган манба сифатида муҳим аҳамиятга эга. Совет даври вақтли матбуоти ҳаракат тарихини у бошланган даврданоқ ўз саҳифаларида акс эттириб, унинг сабаблари, ривожланиши, географик чегаралари ва бошқа омилларни ёритиб борди.

Ўша давр газеталари саҳифаларидаги материаллардан кўринадики, совет ҳукумати истиқлолчилик ҳаракатига қарши қуролли кураш олиб бориш билан бирга матбуот орқали ҳам “ҳужум”лар уюштирган. Айниқса, истиқлол ҳаракатининг 1920-1924-йиллар мобайнидаги ҳаритаси матбуотда жуда аниқ ва тўлиқ акс эттирилади. Шўро ҳукумати “босмачилик”ни тугатиш учун сиёсий ўйинларни йиғиштириб, қурол кучи ва зўрлик билан ҳаракат қилиш тўғрисидаги қатъий қарорга келиш [8.199] баробарида, матбуот орқали маҳаллий халқни ва “босмачи”ларни ўз томонига оғдириш учун турли хийла-найрангларни қўллади.

1920 йилнинг май ойидан бошлаб янги паллага кўтарилган истиқлолчилик ҳаракати сентябрга келиб ўзининг энг юқори чўққисига кўтарилди [8.195]. Шундай вазиятда совет ҳукумати “босмачилар” сафини бузиш ва таъсирини камайтириш мақсадида сиёсий ён беришга ўтди. Совет матбуоти эса истиқлолчиларнинг енгила бошлагани ва шўро ҳокимиятининг бу борадаги ғалабалари ҳақида тинимсиз ёза бошлади. Бу борада “Қизил байроқ” газетасининг 1922 йил 22 март сонида Нурмат исмли шахс томонидан ёзилган “Босмачилик юқумли касаллик” [9] номли мақола диққатга сазовордир. Бу мақола Россия ва Туркистон Марказий Ижроқўмларининг Фарғона водийсида ҳаракат қилаётган “босмачи”лар ва уларнинг қўрбошиларига қилинган даъватномани ўзида акс эттиради. Даъватномада асосан истиқлолчилар ва қўрбошилар ҳаракатининг “нотўғри” эканлиги таъкидланиб, 1922 йилгача халқ бошига тушган ижтимоий-иқтисодий қийинчиликларга истиқлолчилар айбдор деб кўрсатилади.

Большевиклар истиқлолчиларни динни ниқоб қилиб олиб, халқни алдаганликда айбладилар. Улар “...Босмачилар ким эдики, улар исломиятни мудофаа қилади. Уламо ошналаримиз ҳам буни очиқ тушуниб, биз томонга ўта бошладилар” [10] сингари хабарларни тарқатадилар.

Истиқлолчилик ҳаракатини бартараф этиш мақсадида советлар уларга қарши ҳарбий ҳаракатларни кучайтириш билан бирга улар билан тенг музокаралар олиб боришни йўлга қўйдилар. Дастлаб бу музокараларга Фарғона водийсидаги энг йирик қўрбошилар тортилди. “Қизил байроқ” газетаси саҳифаларида Шермуҳаммадбек билан 1921 йилда олиб борилган музокаралар акс эттирилган. Газетада ёзилишича, Шермуҳаммадбек совет ҳукуматидан ўлкага миллий-маданий мухторият бериш билан бир қаторда шариатга риоя қилиш, мустақил қозилар сайлаш, озиқ-овқат развёрсткасини бекор қилиш [7] кабиларни қатъий талаб қилган. Бу талабга совет ҳукумати номидан музокарага киришган Назир Тўрақулов шундай жавоб берган: “Шўро ҳукумати ҳеч қачон бурунғи турмушни бирданига йўқ қилиб ташламайди. Айниқса, дин масаласида ҳар кимга кенг ҳуррият берадир. Фақат мутаассиб муллаларнинг халқни ёв қилишиға қўймайдир. Бизнинг Қуръонимиз ҳам шундай қарайдир. Динда зўрлиқ йўқ. Фақир, ўртаҳол деҳқонларнинг мол-мулклари ўз қўлларида қолди. Фақат бойлар, қулоқларнинг молларигина олинди. Фабрика, завод ва банклар ҳукумат мулки бўлурға тегишдир. Мана ўшаларни қайтариб беришни талаб қилувчилар – золимларни манфаатини кузатувчилардир” [9]. Советлар вакилининг бундай позицияси Шермуҳаммадбекка ёқмайди ва музокараларни тўхтатиб, залдан чиқиб кетади.

Кейинчалик совет ҳукумати яна музокараларни йўлга қўйишга ҳаракат қилади. Бу галги музокаралар 1922 йил 2 сентябрда Марғилон уезди Қува станциясидан 7 чақирим узоқликда жойлашган Шертепа қишлоғида бўлиб ўтди. Унда Туркистон МИҚ номидан Н.Тўрақулов ва истиқлолчилар номидан Шермуҳаммадбек қатнашдилар. Бу музокарада Шермуҳаммадбек совет делегацияси олдига қуйидаги талабларни қўйди:

- ✓ миллий-маданий мухторият бериш;
- ✓ дин, шариатга риоя қилиш;
- ✓ умумий мажбурий, аскарий хизматга олишни тугатиш;
- ✓ хусусий мулкни эътироф қилиш;
- ✓ давлат томонидан олинган мулкларни қайтариб бериш;

✓ олдинги амалларни тиклаш, қози судловини жорий қилиш [12].

Бундай талаблардан ташқари Шермуҳаммадбек бевосита халқнинг ўзига ҳам мурожаатлар билан чиққан. Совет матбуоти бунга қуйидагича шарҳ берган: “Кўршермат халқға қилган хитобномасида “Халқни талағон босмачиларға шариат бўйинча жазо бериш керак” дер экан, ул вақтда биринчи навбатда босмачиларнинг бошлиғи Кўршерматнинг ўзига жазо бериш керак” [4]. Кўриниб турибдики, бир томондан совет ҳокимияти истиқлолчилар билан яраш битими тузишга интилса-да, иккинчи томондан уларни жазолаш ниятидан ҳам воз кечмаган.

Матбуот саҳифаларида эълон қилинган “Қўрбошилар билсунларким, ўзлари чин кўнгулдан, тоза имон билан ҳукуматга берилиб, тинч меҳнат қилишға ўтсалар, юз минглаб одамларнинг тинчлантиришга сабаб бўладилар”, [5;6;11;12;13] каби даъватлар аста-секинлик билан ўз кучини кўрсатди. Большевиклар музокаралар олиб бориш ва умумий авф эълон қилиш йўли билан истиқлолчиларнинг катта қисмининг тинч меҳнатга қайтишига эришди.

Вақтли матбуотдан истиқлолчилик ҳаракатининг ривожланиб бориши, айрим қўрбошиларнинг қандай ва қаерда ҳаракат қилгани, ким эканлиги ва қайси касб эгаси бўлганлиги ҳақидаги маълумотларни ҳам олиш мумкин. Хусусан, даврий матбуот саҳифаларида Фарғона вилоятида фаолият кўрсатган Мулла Қоратой тўра Келдихўжа ўғли (Андижон районида), Абдураҳмон (Ўш районида), Тиниқул (Ғулжа районида), Даврон, Ботирбек, Жўра (Андижон, Жалолобод районида), Ҳалимбек (Хўқанд районида), Умарали, Ғанибой (Марғилон уездида) ва Самарқанд вилоятида фаолият кўрсатган Баҳром қўрбоши (Самарқанд). Мулла Эшон (Каттақўрғон районида), Бойқул (Хўжанд районида) [13] кабилар ҳақида маълумотлар келтирилган.

“Қизил байроқ” газетаси истиқлолчилик ҳаракатига объектив баҳо бермайди. Бу матбуот органи барча ижтимоий муаммоларга истиқлолчиларни айбдор, деб ҳисоблайди. Аммо бундан қатъий назар, газета саҳифаларида чоп этилган кўплаб маълумотлар ўзининг оригиналлиги ва фактик маълумотларга бойлиги билан ажралиб туради.

Газета саҳифаларида эълон қилинган материаллар истиқлолчилик ҳаракати туфайли Фарғонада халқ хўжалиги аянчли аҳволга тушиб қолганлиги қайд этилади: “Фарғона музофотида 1917 йилдан бери босмачилар ҳаракати давом этадир. Фарғонанинг кўп қисми култепага айланди. Юртнинг хўжалиғи барбод қилинди. Фарғона завод-фабрикалари тўхтади. Ҳозир Фарғона халқи ишсизликдан оч-яланғоч ҳолда нон тилаб юрадир” [5].

Ўша давр матбуотида чоп этилган материаллардан шу нарса аниқ бўлдики, матбуот истиқлолчилик ҳаракатининг энг зийрак кузатувчиси бўлган. Ва унинг ҳар бир қадамини ўзида акс эттиришга ҳаракат қилган. Лекин бу материалларнинг барчаси большевистик тузум ғоялари билан суғорилган, бир томонлама қарашлардан иборат. Айнан XX аср 20-йиллари матбуоти саҳифаларида истиқлолчилик ҳаракати “эски идора меросларидан бири бўлғон - босмачилиқ ҳаракати”, деб эътироф этила бошланди. Бу даврда эълон қилинган мақолаларда истиқлолчилик ҳаракатига “Хўқанд мухторияти эълон қилинғон вақтда бошланиб олти йил давом қилиб келадир. Фақат ҳозирғи босмачилар ҳаракатнинг ундан бир ярим йил аввалғи ҳаракатдан бутунлай бошқа эканлигини аниқ” [6] деб, анча тўғри таъриф берилади. Ҳақиқатан ҳам, ҳаракат давом этган 1920-22-йилларда истиқлолчилар билан бирга бутун водий аҳолиси катта талофатлар берди. Бу каби йўқотишларнинг сабабини совет вақтли матбуоти бошқача талқин қилди. Газета саҳифаларида ўлкада совет ҳокимиятини мустаҳкамлаш йўлидаги қизил армия томонидан амалга оширилган хунрезликлар Совет давлатининг катта ғалабаси, деб баҳоланди. Айниқса, Фарғонада арман дошноқларининг қуролсизлантирилиши ҳамда истиқлолчиларнинг энг нуфузли қўрбошиларидан Муҳаммад Аминбек ва бошқаларнинг сафдан чиқарилиши қизил армиянинг эски тузум тарафдорлари устидан қозонган порлоқ зафари қабилида талқин этилди.

XX асрнинг 20-йиллари охири ва 30-йиллари бошларига келиб, бутун Туркистон ўлкасида совет ҳокимияти ўрнатилиб бўлган эди. Совет ҳокимияти бу даврда истиқлолчилик ҳаракатини деярли енгиб бўлди. Гарчи бу ҳаракат 1935 йилгача давом

этган бўлса-да, унинг сиёсий ҳаритаси матбуотда деярли ёритилмади. Фақатгина ўлканинг айрим ҳудудларида кўзга кўринган кураш ҳаракатлари бўлсагина "босмачилик" ҳаракати эсга олинди, холос.

Хулоса тарзида айтиш мумкинки, истиқлолчилик ҳаракатининг сўнгги палласида матбуот унга анча совуққонлик билан қаради. Матбуот саҳифаларида асосан совет ҳокимиятининг амалга оширган ислоҳотларига кенг жой ажратилди. Истиқлолчилик ҳаракатига матбуотнинг "беэътиборлиги"нинг иккинчи сабаби қилиб, истиқлолчиларнинг ғоявий раҳнамолари (жадидлар) ва йирик қўрбошиларнинг кўпчилигини мамлакат ҳудудидан муҳожирликка чиқиб кетиши эди, деб кўрсатиш мумкин.

Адабиётлар:

1. I. A.Karimov. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. –T., 1998.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Tarix instituti faoliyatini takomillashtirish to'g'risida"gi Qarori // "O'zbekiston ovozi" gazetasi. -1998 yil, 28 iyulь.
3. D.A.Alimova, A.A.Golovanov. Uzbekistan v 1917-1990 godы: protivoborstvo idey i ideologiy. –T, 2002; K.K.Rajabov. Farg'ona vodiysidagi istiqlolchilik harakati: mohiyati va asosiy rivojlanish bosqichlari (1918-1924 yy.). – T.: Yangi nashr, 2015; K.K.Rajabov. «Istiqlolchilik xarakati» v Ferganskoy doline: suщnostь i osnovnыe etapы razvitiya (1918-1924 gg.). Avtoref. dis... kand. ist. nauk. –T., 1995; K.K.Rajabov. Voorujennoe dvijenie v Turkestanskom krae protiv sovetskogo rejima (1918-1924 gg.) Avtoref. dis... dok. ist. nauk. –T., 2005; Q.Rajabov. Teoretiko-metodologicheskaya osnova izucheniya istorii voorujennogo dvijeniya v Turkestane v 1918-1935 gg. // Rossiya-Uzbekistan: istoriya i sovremennostь. CHastь 2. Jurnal «EvroAziya». Iyunь 2008. № 3.; R.SHamsutdinov. O'zbekiston tarixidan materiallar. 3-kitob. – Andijon, 2005; H.Quliev Mustabid jamiyatning iqtisodiy poydevorini shakllantirish (1917-1924). –T., 1996; N.Norjigitova. "Bosmachilik harakati" va uning sovet tuzumi davridagi tarixiy adabiyotlarda yoritilishi. – T., 1996.
4. "Turkiston" gazetasi. -1923 yil, 26 avgust.
5. "Turkiston" gazetasi. -1923 yil, 10 iyunь.
6. "Turkiston" gazetasi. -1923 yil, 1 iyulь.
7. "Turkiston" gazetasi. -1923 yil, 15 iyulь.
8. O'zbekistonning yangi tarixi: O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. 2-kitob. -T., 2000.
9. "Qizil bayroq" gazetasi. -1922yil, 22 mart.
10. "Qizil bayroq" gazetasi. -1922 yil, 13 avgust.
11. "Qizil bayroq" gazetasi. -1922 yil, 22 mart.
12. "Qizil bayroq" gazetasi. -1922 yil, 15 sentyabrь.
13. "Qizil bayroq" gazetasi. -1922 yil, 14 iyunь.

(Тақризчи: М.Исомиддинов, тарих фанлари доктори, профессор).